

чу. Док се из Босне и Херцеговине сели велики број муслимана у Турску, доводе се у окупиране провинције чиновници из Аустроугарске, Чешке и Немачке, а исто тако и обртници; а најотпорнији српски елеменат остајао је у земљи чекајући боље дане. Пошто католици у Босни и Херцеговини нису били национално свесни, радила је Земаљска влада у Сарајеву пуном паром да од њих створи добре Хрвате и да их што више завади са Србима.

Проглас анексије 1908 изазвао је не само код Срба у Босни и Херцеговини него и код Срба у Србији и Црној Гори велико узбуђење. Видело се јасно да Аустроугарска с планом ради да избије на Солунски Залив. Необичан отпор показала је млада српска генерација решена на све. И када је на сам Видов дан 1914 припређивач великих војних маневара надвојвода Фердинанд са супругом демонстративно возио се кроз сарајевске улице, погибоше обоје од револверских метака омладинца Гаврила Принципа. Тако је почео Први светски рат који је сахрањио 1918 године Хабсбуршку Монархију.

Др Јован Радонић

ФРАНЦУСКА ШТАМПА О МАХМУД-ПАШИ БУШАТЛИЈИ И ЦРНОЈ ГОРИ С КРАЈА XVIII В.

На сам дан отварања скупштине државних сталежа у Француској, 5 маја 1789 године, почео је да излази у Паризу лист „Moniteur universal ou Gazette nationale“ који ће доцније у свом даљем дугогодишњем излажењу бити познат под именом „Moniteur“. Лист је већ у првој години излажења објављивао вијести, већином без коментара, о побунама које су се одигравале у нашим народима и о аустриско-турском рату који се тада водио. Вијести је добијао из Беча, Цариграда, Дубровника, Земуна и других извора. У 94 броју од 24 новембра 1789 године „Moniteur“ је објавио прву вијест из наших крајева која му је послата из Земуна 18 октобра исте године. У њој се описује кретање аустриске војске у Банату, па онда према Шапцу; затим, опсада Српаве, при чему је употређебљена, како се истиче, тешка артиљерија из Темишвара; онда, кретање војске кнеза Ховенлоена према Влашкој и најзад закључује се о генерал Лаудон којег враћати у Беч прије него што мора Турци да потпуно евакуишу Србију. У даљим бројевима све до краја XVIII вијека, лист је објавио доста краћих или дужих вијести о ратној ситуацији, о учешћу у рату Михаљевића, о Пазван Отлу итд. Све су те вијести занимљиве, али ми ћемо се овдје задржати само на оним које говорају о држању скадарског Махмуд-паше Бушатлије према аустриско-турском рату, према Порти и према Црногорцима.

ма. Вијести нијесу без сваког интереса, тим прије што на њих у „Moniteur“—у досад нико није скренуо пажњу, а затим што оне први пут у француској штампи износе податке о Црној Гори и о борби Црногораца против Турака.

У 96 броју од 26 новембра 1789 године „Moniteur“ објављује вијест, послату из Беча 7 новембра, да се скадарски паша са 24 хиљаде људи сјединио са 9000 Босанаца близу Бања Луке под командом травничког везира. О истом се говори и у чланку од 1 децембра. Држање скадарског паше у овом рату, изгледа, није било коректно, јер у броју 131 од 31 децембра лист објављује вијест коју је добио преко Хрватске из Беча од 6 децембра: „Скадарски паша се одлучио на повратак у Албанију преко Бихаћа. Његово перфидно држање инспирисало је Порту жељом да му се освети“. Лист поклања и даље пажњу држању скадарског паше и у броју од 2 јануара 1790 објављује овај чланак:

„У једном писму, које је дошло из Дубровника, износи се да је албански паша, кад је стигао у Сарајево, главни град Босне, потрошио у њему 30000 рубаља за сјајну опрему своје војске. За вријеме пашина боравка у Сарајеву неки су његови људи починили штете у једној башти. Кад се власник на ово пожалио, паша је наредио да се ухапсе 14 криваца и да се доведу пред њега и свима им је одрубиле главе. Послије тога, паша је наставио пут за Бања Луку“. Затим лист додаје да је добио вијест из Варшаве од 9 децембра „да изасланици Албаније иду за Петроград да понуде царици одред од 20.000 људи који би дјеловао у Босни и у граничним покрајинама против Турака у циљу да се једном диверзијом помогне акција оба царска двора“.

У сљедећој вијести „Moniteur“ помиње први пут Црногорце. Тај први помен о њима у француској журналистици у вези је опет са скадарским пашом. У броју од 17 јануара 1790 лист је објавио ову забиљешку: „По вијестима из Трста, које су примљене у Бечу 30 децембра, Црногорци су напали и гонили скадарског пашу када се овај враћао са своје неуспјешне експедиције против Хрватске. У овом сукобу он је изгубио велики дио своје војске и војне потребе“. О даљој судбини скадарског паше и његовог сукоба са Црногорцима лист пише у броју од 30 јануара исте године ово: „По писмима из Црне Горе сазнаје се да је скадарски паша блокиран у Никшићкој провинцији, која је саставни дио Херцеговине. Црногорци, његови непријатељи, пресјекли су му све кланце и пролазе. Паша им је узалуд нудио 20 кеса дуката. Два друга пута, који воде у Албанију, припадају, један Турској Царевини, а други Дубровачкој Републици. Први држи Махмуд Беговић, који је пашин смртни непријатељ; други бране Бокелји који су савезници Црногораца. Паша се налази у крајње тешком положају, јер Провинција, у којој се нашао као у тамници, није у стању да његовој војсци обезбиједи довољну исхрану“.

У француској штампи до појаве ових вијести није се ништа знало о Црној Гори. Чак ни тадашње француске енциклопедије о њој не говоре ништа. „Moniteur“ од 23 фебруара 1790 објавио је за своје читаоце, који су се већ сусрели на ступцима овог листа са именом Црногорци, једну кратку и на једном мјесту нејасну биљешку о њој. То је, вјероватно, први помен Црне Горе у француској дневној штампи. Из тог разлога дајемо њен дослован превод: „Једне историске новине садрже ове појединости о Црној Гори: Црногорци су словенски народ (une Nation esclavon) и живе у планинама које се налазе између Далмације и Албаније. Кроз њих протиче ријека Слава, тече према Херцеговном и улива се у Венецијански Залив испод Дубровника. Црна Гора се дијели на пет покрајина: Црмничка, Ријечка, Љешанска, Катунска и Пјешивачка. У свакој се налази по неколико малих градова који су сједиште управљача.“

У сљедећим бројевима „Moniteur“ и даље прати држање скадарског везира према Порти. Из кратке биљешке која је објављена у броју од 21 марта 1790 види се да постоје несугласице између Порте и скадарског паше и незадовољство његово са Босанцима. По њој, Порта је свјесна да Махмуд-паша (сада се први пут помиње под тим именом), није ништа остварио од обећања да би добио султанову милост. Он се у писму великом везиру жалио на Босанце, који му нијесу пружили никакву помоћ, те је морао потрошити више милиона за своју војску. Из даљих вијести може се закључити, да је он средно своје односе са Портom. По вијестима из Дубровника од 12 априла, које су објављене у броју од 17 маја, Порта је у тежњи да окупи у Босни велику војску наредила солунском паши да окупи војску из Румелије и Македоније и да је поведе на Бања Луку. Херцеговачки паша, Емир Али, окупиће своју у Зворнику, а босански, Хаџи Сали, у Приједору. „Скадарски паша упутиће се према Новом Пазару. Он је добио знатне новчане суме од владе, али ни његова вјерност ни оданост тиме нијесу загарантоване. Он се стално колеба износећи као разлог, час неспокојство које му стварају Црногорци, час незадовољство које су Албанци изразили у посљедњем рату, ријешени да више не напуштају своје домове.“

Још једна вијест у вези са Црном Гором објављена је 26 јуна: „Приспјела писма из Дубровника говоре да су Црногорци и Кучи, у априлу мјесецу, напали из четири маха и потпуно потукли подгоричке и спушке Турке. Командантов син и много Турака остало је на бојном пољу“.

Лист даље објављује вијести из којих се види да односи између Порте и скадарског везира нијесу потпуно сређени. Број од 2 јула објављује вијест, која је послата из Сплита 20 маја, да је скадарски паша, умјесто да пође у Босну, као што је обећао Порти, напао пашу из Кроје, заузео ово мјесто и извршио покољ. На крају стоји овај кратак коментар: „То је хиљадита перфи-

дија скадарског паше од почетка овог рата. Изгледа да он поново прави планове да постане апсолутни господар Албаније“. У броју од 11 јула каже се: „Још се не зна хоће ли скадарски паша повести војску на Босну. Исто тако није познато како се завршила опсада Кроје, коју је био блокирао“.

До краја 1790 године није било никаквих вијести. У броју од 19 априла 1791 године објављено је кратко саопштење да у Епиру и Македонији влада велико врење и да становници намјеравају да збаци отомански јарам. Број од 4 маја 1791 објављује вијест послату из Цариграда од 20 марта: „Овдје се говори да је султан наредио скадарском паши да се крене са својом војском и да се припреми да заузме Србију и Влашку чим их буду напустиле царске аустриске трупе“. Како су се даље развијали догађаји, не види се, јер лист о њима не говори ништа све до 19 новембра 1792, када објављује кратку вијест да је „Махмуд, скадарски паша, дошао до Скопља и поред знатних снага које су послате против њега, загосподарио је тврђавама d' Окру и d' Ubazan (што би вјероватно требало да значи Охрид и Елбасан — А. Л.). Његова војска од 30 хиљада свуда ствара терор“. Очигледно, паша је поново дошао у сукоб са султаном, али о томе лист ништа не говори све до 11 јуна 1794 када објављује ову вијест, послату из Цариграда 14 априла: „Побуњени скадарски паша изразио је поново своју вјерност у виду једног споразума, под условом да он у својој области буде господар и да се њему директно упућују султанове наредбе које треба да изврши. Диван је склон да испуни овај захтјев“. Ипак, до сређивања односа није дошло. То се види из објављене notiце 19 новембра на основу извјештаја из Цариграда од 30 октобра, да „Махмуд паша, непокорни вазал Албаније не престаје да узнемирава сусједне покрајине. Влада чини напоре да онемогући овог одметника, али су сви покушаји остали безуспјешни“.

Све чешиће вијести из Цариграда знак су да је у Цариграду „Moniteur“ имао свог дописника што је сасвим могуће, јер су се тада прилично нормализовали односи између револуционарне Француске и султанске Турске, на чему је успјешно радио француски изасланик Вернинак, који је оставио један занимљив спис у виду рапорта о Црној Гори (в. Гавриловић: Исписи из париских архива, — Београд 1904). У броју од 22 јануара 1795 „Moniteur“ је објавио још једну вијест о Црној Гори на основу извјештаја из Цариграда од 20 новембра 1794. Иако се у њеном тексту Црна Гора не помиње сасвим јасно, сматрамо да је о њој ријеч и да је грјешка настала приликом преписивања или штампарског слагања. Та вијест гласи: „Отоманске трупе угушиле су једну побуну која се десила међу становницима de Montempe, ратничког народа на граници скадарске територије и de la Dubaratie Venetienne“. Грјешке овакве врсте сасвим су разумљиве. Слична грјешка сусреће се и у биљешци од 24 фебруара 1795 у

вези са именом Махмуд-паше. У њој се каже, на основу извјештаја из Цариграда од 15 децембра 1794: „Чувени Machet, побуњени паша из Скадра, поносан успјесима које је однио над неколико Портиних генерала, поново наноси тешкоће Албанији. Диван је против њега послао Беглер-бега Румелијског, познатог ратника по својим талентима“. У броју од 30 маја 1795 лист објављује вијест коју је добио из Цариграда 30 марта исте године о сређивању односа између Порте и скадарског паше: „Чувени Махмуд, скадарски паша, најзад је добио Портину наклоност посредством отправника послова владе из Мадрида. Султан му је дао широко помиловање. Једини је услов за то, да исплати све заостале и текуће данке. То ће износити знатну суму, јер је пашин био наметнут годишњи данак од пола милиона. Скупљачи султановог данка спремни су да пођу у Албанију и да га скупљају“.

Идуће 1796 године вијести из Цариграда говоре о поновним несугласицама између Порте и скадарског паше. Он је ове године погинуо у борби са Црногорцима на Крусима. Вијест од 30 јануара каже: „Дознаје се да је познати скадарски паша поново дигао заставу побуне и тиме ће са војном диверзијом ићи на руку Русији која је тајни потстрекач немира у Турском Царству.“ („Moniteur“ од 25 марта 1796). Сљедећа вијест од 10 августа говори: „Познати Махмуд, скадарски паша, почео је поново да се креће последице извјесног мирног држања. Под изговором да су сусједни турски команданти његови лични непријатељи, он их напада и отима њихова имања. — Говори се да се спрема да пође против Црногораца са 20.000 људи. Ова нова његова побуна изазвала је Порту на војне припреме, које ће му причинити озбиљне сметње.“ („Moniteur“ од 6 октобра 1796). Ова посљедња експедиција била је за њега катастрофална. О сукобу са Црногорцима и његовој погибији не говори се, нажалост, ништа у овом француском листу. Једино он објављује у броју од 18 децембра 1796 ову вијест коју је добио из Презбурга, данашње Братиславе:

„Према добијеним писмима са турске границе, Албанци су се заклели да ће осветити смрт скадарског паше, под чијом су влашћу живјели веома срећно. Позвали су Махмудова синовца, изабрали га за свог старјешину и спремни су да поново пођу на Црногорце“.

Идуће године, 17 марта, јављено је из Цариграда: „Порта је упутила војску против брата чувеног скадарског паше који га је наслиједио и у власти и у побунама против султана“. („Moniteur“ од 6 маја 1797). Посљедњу вијест, у вези са скадарским пашом, објавио је „Moniteur“ од 25 фебруара 1798. Она је послата из Земуна 25 јануара и каже да се гувернер Албаније спријатељио с Пазван Оглу-ом и да му је послао упомоћ многе Албанце.

Пажња коју је „Moniteur“ покљонио овим догађајима инспирисана је, несумњиво, француском источном политиком. Познато је да је Француска имала веза и са Бушатлијом. У његовој вој-

сци било је француских инструктора. Неки су заједно са Бушатлијом и са многим Турцима остали на бојном пољу на Крусима. Могуће је да „Moniteur“ о свему овоме није знао ништа. У сваком случају, штета је што је ђутке прешао преко ове познате црногорске побједи којом је ликвидираан не само један опасни непријатељ Црне Горе него и чести одметник Портин који јој је мрсио планове.

Ова црногорска побједи и потибија Бушатлијина сматрана је и доцније као велики догађај у историји Црне Горе. Ево, на примјер, шта о томе каже познати француски слависта Сиприан Робер у свом раду „Le Monde Greco-Slave“:

„Геден црне планине дао је да се балсамује глава његова ривала, скадарског везира, која је била изложена у одаји за примање манастира Стањевића, одакле је доцније пренесена на Цетиње. Онако као што је некада глава послужила за темељ Јупитерова храма у Риму, тако је и глава Бушатлијина постала такође и основ црногорског капитола. Сјајна побједи на Крусима претставља почетак нове ере за Црногорце, чија је независност отада била освједочена у очима Европе и призната и од самог султана, који им отада више није тражио харач“. (Revue des Deux Mondes, t. XXX, 1843).

Анрија Лаиновић

БРОЈ ОМЕР-ПАШИНЕ ВОЈСКЕ ПРИЛИКОМ НАПАДА НА ЦРНУ ГОРУ 1852/53 Г.

У нашој и страниј историографији постоји размимоилажење кад се говори о броју војске коју је Омер-паша повео против Црне Горе крајем 1852 и почетком 1853 године. Изнијећемо ради илустрације само неколико примјера. Ђура Поповић у својој „Историји Црне Горе“ (Београд 1898) каже да је Омер-паша водио 70 хиљада војника. Владимир Ђоровић у студији „Лука Букаловић и херцеговачки устанци од 1852 до 1862 године“ (Београд 1923), износи на основу једних аустриских података, да је Омер-паша имао 22—24 хиљаде војника, а на основу других, 30 хиљада. Владан Ђорђевић тај број одређује на 68 хиљада у свом раду „Црна Гора и Аустрија“ (Београд 1924). По подацима Архиве Државног музеја на Цетињу турске војске је било 60 хиљада. Страни историчари су умјеренији у одређивању овог броја, али и они се не слажу. Узећемо за примјер два позната француска историчара предратне школе, једног стручњака по питању дипломатске историје, а другог из области источног питања. Први, А. Дебидур наводи да је Омер-паша имао 34 хиљаде људи. (А. Debidour: Histoire diplomatique de l' Europe, I, — Paris, 1917 —